

Araştırma Makalesi / Research Article

BAĞDAT VİLAYETİNDE 1912 MECLİS-İ MEBUSAN SEÇİMLERİ¹

Mustafa ÇOLAK*

Hasan DAŞDEMİR**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in 1908'de ilanı ile temel demokratik haklar tekrar yürürlüğe girmiştir. Meclis'i yeniden işler hâle getirebilmek için Kasım-Aralık 1908'de ilk defa çok partili seçimler yapılmıştır. Seçimleri, bütün ülkede oluşturmuş olduğu güçlü teşkilatlanma sayesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti kazanmıştır. Ancak İttihatçıların Meclis içinde ve dışında muhalefete karşı göstermiş olduğu tahammülsüz davranışlar kısa sürede kendisine karşı birçok muhalif oluşumun doğmasına neden olmuştur. Bu bağlamda muhalif gruplardan en önemlisi 1911 yılında kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmuştur. Fırka, kuruluşundan kısa bir süre sonra İstanbul ara seçimlerinde İttihat ve Terakki adayını mağlup etmiştir. Bu durum İttihatçıların endişesini oldukça arttırmıştır. Böylece erken seçimlere giden süreç başlamıştır.

Türk demokrasi tarihinde ilk erken seçim olan 1912 genel seçimleri, başka birçok ilkleri de içerisinde barındırmaktadır. Zira artık İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısında gerçek bir muhalif grup teşkilatlanmış ve bu seçimlerde kendisine rakip olmuştur. Ayrıca bu seçim, sonuçları itibariyle "sopalı, dayaklı" seçimler olarak tarihe geçmiştir.

Bu çalışma 1912 Meclis-i Mebusan seçimlerinin Bağdat vilayetinde uygulanış sürecini ele almaktadır. Böylece payitahttan oldukça uzak olan bir vilayette yaşanan iktidar-muhalefet çekişmesinin boyutu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine iktidar ve muhalefet partilerinin taşrada ne düzeyde örgütlendiği, demokrasi anlayışları, seçim kültürüne bakış açıları irdelenmiştir. Bu çalışmada ana kaynak olarak Osmanlı Arşivi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi belgeleri ile dönemin süreli yayınları analitik bir yöntemle değerlendirilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili telif eserlerden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Bağdat, 1912, Seçim, Mebus.

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Mustafa Çolak danışmanlığında Hasan Daşdemir tarafından Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan ve 2018 yılında sunulan "Arap Vilayetlerinde 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Prof. Dr., Samsun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi Bölümü, mustafa.colak@samsun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8310-3766.

** Arş. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, dasdemir918@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2260-4804.

1912 ELECTIONS OF CHAMBER OF DEPUTIES IN BAGDAD PROVINCE

ABSTRACT

In 1908 with the declaration of the Second Constitutional Era fundamental democratic rights came into force again. In November-December 1908 first time multi-party elections were held in order to regain parliament's functionality. Party of Union and Progress (İttihat ve Terakki Cemiyeti) won the election thanks to the strong organization that they were established throughout the country. However, the intolerance of the Unionists against the opposition inside and outside of the parliament gave rise to various dissent voices against them in a short period. In this context, the most important of the opposition groups was the Freedom and Accord Party (Hürriyet ve İtilaf Fırkası) which was established in 1911. The party shortly after its establishment they defeated the candidate of the Union and Progress in the Istanbul midterm elections. This situation increased the anxiety of the Unionists. Thus, the process leading to early elections was begun.

The elections of 1912 which was the first early elections in the history of Turkish democracy contains in itself many other firsts. Because now, a real opposition group has been organized against the Party of Union and Progress and became own rival in these elections. In addition to that, this election has gone down in history as "sticked, beaten" elections.

This study deals with the implementation process of the 1912 Parliament elections (Meclis-i Mebusan) in Bagdad province. Thus, the scale of the power-opposition conflict in a province that far from the capital city was tried to be exposed. The level of organization of the ruling and opposition parties in the provinces, the understanding of their democracy, and perspectives on electoral culture were examined. In this study, the Prime Ministry Ottoman Archives and the Grand National Assembly of Turkey's archive and various periodicals of the time used as the main source and the study have been evaluated with the analytical method. Apart from that, the copyrighted works related to the topic have been benefited.

Keywords: Ottoman, Bagdad, 1912, Election, Deputy.

GİRİŞ

Meşrutiyet'in 1908'de yeniden ilan edilmesiyle Osmanlı Devleti'nde demokratikleşme süreci hız kazanmaya başlamıştır. 1908 seçimleri sonrasında Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908'de tekrar faaliyete geçmiştir. Yasal olarak çalışma süresi dört yıl olan Meclis-i Mebusan'ın normal koşullarda Ekim 1912 yılına kadar görev süresi bulunmaktadır. Ancak, muhalif grupları kendi çatısı altında toplamayı başararak 1911'in sonlarına doğru kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısında ilk başarısını da Aralık 1911'de yapılan İstanbul ara seçimlerinde elde etmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşundan kısa bir süre sona böylesine önemli bir başarı sağlaması iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni oldukça endişelendirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ülkede daha fazla teşkilatlanmasına fırsat vermemek için ülkeyi Ocak 1912'de Meclis-i Mebusan-ı feshederek erken seçime götürmüştür. Böylece tarihe "sopalı, dayaklı" olarak geçen 1912 genel seçimlerine giden süreç başlamıştır.

Bu çalışma, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde önemli bir yere sahip olan 1912 genel seçimleri bağlamında bir örneklem olarak Bağdat vilayetini konu almaktadır. Bu sayede Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen genel seçimlerin taşrada yansımaları üzerinde durularak Arapların yoğunlukla yaşadığı, başkentten kilometrelerce uzak olan bir Osmanlı vilayetinde iktidar-muhalefet ilişkileri, taşrada seçim sürecinin işleyişi ve seçime bağlı olarak meydana gelen olaylar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. Osmanlı Devleti'nde Seçim ve 1912 Seçimlerine Giden Süreç

Seçim, hukuki manada demokratik toplumlarda bireylerin oy vererek parlamento ve mahalli idarede görev yapacak olan yöneticilerini belirleme sürecidir (Girgin, 1982: 448). Bu bağlamda, siyasal olarak bireylerin seçim hakkını elde etmesi tarihsel bir geçmişe dayanır.

Antik Yunan ve Roma kentlerinde, kenti ilgilendiren bazı konularda sınırlı katılımcı ile seçimler yapılmaktaydı. Şehirlerin büyümesi ve burjuva sınıfının güçlenmesi Avrupa'daki ülkelerin bazılarında ekonomik yaşamda olduğu gibi siyasal yaşamda da bir etki yaratmıştır. Kent yaşamında varlıklarını kanıtlayan burjuvalar devlet yönetiminde de söz sahibi olmak istemişlerdir. Bu istek

geleneksel yönetim anlayışına alışmış yöneticiler tarafından hoş karşılanmamıştır. Halkın yönetimde söz sahibi olma isteği kimi ülkelerde yöneticilerin öncülüğünde gerçekleşmişse de kimisinde yöneticilerin bu isteğe karşı direnmesi ile kanlı devrimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Böylece mutlak monarşi yerine halkın seçmiş olduğu temsilcilerden oluşan parlamenter rejimlere giden yollar açılmaya başlamıştır. İlk başlarda seçme ve seçilme hakkının sadece varlıklı erkeklere verilmesi tartışmalara sebep olmuştur. Zamanla demokrasinin bir gereği olarak bütün halkın iradesini yansıtan bir yönetimin getirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bununla birlikte varlıklı-yoksul, erkek-kadın ayrımı gözetilmeksizin bütün halkın temel hakkı olarak seçme ve seçilme, ancak uzun bir süreç sonunda kabul edilerek uygulanmıştır (Güneş, 1992: 460).

Osmanlı Devleti'nde seçim uygulamalarının başlaması Tanzimat reformlarının bir sonucudur. Bu reformların bir gereği olarak, vilayetlerde valilerin yetkisine sahip ancak valilerden bağımsız Muhassıllık Meclisleri kurulmuştur. Bu mecliste görev yapacak kişiler seçimle belirlenmiştir (Ortaylı, 1987: 127). Osmanlı Devleti'nin seçimlerle ilk tanışması bu yolla, mahalli idarelerde olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nde ülkeni tamamını kapsayan ve parlamento üyelerinin seçildiği genel seçimler ilk defa I. Meşrutiyetle birlikte gerçekleşmiştir.

Meşrutiyetin ilan edilmesinden kısa bir süre sonra, 28 Ekim 1876'da *Talimat-ı Muvakkate* adıyla geçici seçim kanunu hazırlanmıştır. Geçici olarak hazırlanan bu talimatname ile Meclis-i Mebusan üyelerinin belirlenmesi ve seçimlerin ne şekilde yapılacağı konusundaki usul ve esaslar saptanmıştır (Toprak, 1985: 973). Bu belgede belirtilen esaslara uygun olarak 1877'de mebus seçimleri yapılmıştır (Tunaya, 1985: 33). Ayrıca seçilen mebusların üçte birini geçmeyecek şekilde doğrudan padişahın atadığı ayan üyeleri de mecliste yer almıştır (Gözübüyük-Killi, 1982: 35-36)². Yapılan seçimlere Osmanlı Devleti'nin bütün vatandaşları değil sadece erkekler katılmıştır. Erkeklerin katılımı da tam olarak sağlanamamıştır. Zira mebusları sadece kaza, sancak ve kazalarda görev yapan İdari Meclis üyeleri seçmiştir (Demir, 1991: 156). Yani halkın doğrudan katılımıyla gerçekleşen bir seçim değildir. Seçim için Osmanlı Devleti'ndeki sancak sistemi

² Ayan üyelerinin kimler olabileceği Anayasanın 60, 61, 62, 63 ve 64. maddelerinde açıklanmıştır (Gözübüyük-Killi, 1982: 35-36).

temel alınarak İstanbul hariç 29 bölgeye ayrılmıştır (Kılıç, 2011: 33-34)³.

Geçici talimata göre; ülke genelinde 130 mebus seçilecektir. Seçilen mebusların 80'i Müslüman 50'si ise gayrimüslim vatandaşlardan olacaktır (Toprak,2013: 74). Seçilecek kişi yirmi beş yaştan küçük olmamalı, toplum içerisinde iyi tanınıyor olmalı, devletin resmi dilini bilmeli, yaşamı boyu cinayet ve politik bir suç işlememiş olmalı ayrıca devlete az çok vergi veren birisi olmalıydı (Güneş 1, 1997: 76). Seçim sona erdiğinde 69 Müslüman, 46 gayrimüslim olmak üzere toplam 115 mebus seçilmiştir. Meclis-i Mebusan, vilayetlerden seçilen bu mebuslar ve padişah II. Abdülhamid tarafından seçilen 26 ayan üyesiyle, 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda açılmıştır (Uçarol, 2013: 397). Bu meclis 80 toplantı yaparak yaklaşık altı buçuk ay hizmet yaptıktan sonra II. Abdülhamid tarafından 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi nedeniyle askıya alınmıştır. Bu süreç yaklaşık otuz yıl sürmüştür.

Otuz yıl kadar süren II. Abdülhamid'in mutlak yönetimi, 23 Temmuz 1908 tarihinde Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulmasıyla son bulmuştur. Anayasanın yeniden ilan edilmesinden bir gün sonra yani 24 Temmuz 1908'de Hükümet, seçimlerin bir an evvel yapılması gerektiğini duyurmuştur. Bu seçimlerin ne şekilde yapılacağı ile ilgili esaslar 2 Ağustos'ta çıkarılan bir irade ile ortaya konulan İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati ve aynı gün başka bir irade ile duyurulan İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi'nin Suver-i İcraiyesine Dair Tâlimat ile belirlenecektir (Kansu, 2002: 273-274).

Seçim kanunu 83 maddeden oluşmaktadır. Ayrıca iki ayrı kısım ve beş ana bölüme ayrılmıştır. Kanuna göre sancaklar birer seçim çevresi, nahiyeler ise seçimlerde seçim şubesi olarak belirlenmiştir. Erkek nüfusu 25 bin ila 75 bin olan bölgelerden birer mebus seçilecektir. Seçimler için erkek nüfusu sayımına gidilmiştir. Bu görev Belediye Meclis Başkanı, Nahiye Meclis Başkanı, imamlar, hahamlar, papazlar ve muhtarlara verilmiştir. Seçim yasasına göre mebusluğa aday olacak şahıslar üç şekilde bunu yapabilmektedirler: Birincisi; kişi aday olduğunu kendi duyurur. İkincisi; seçimi organize edenler tarafından adaylar belirlenip duyurulur. Üçüncüsü; üç yüz imza veya mühürlü bir belge ile aday olunur (İntihab-ı

³ Bu bölgeler; Adana, Ankara, Aydın, Adana, Bağdat, Basra, Bosna-Hersek, Cezayir, Dersaadet, Diyarbakır, Erzurum, Edirne, Girit, Halep, Hicaz, Hüdavendigâr, İskodra, Konya, Kosova, Mamuret-ül-aziz, Selanik-Manastr, Sivas, Suriye, Trablusgarp, Trabzon, Tuna, Van, Yanya ve Yemen'dir. Bkz. (Kılıç, 2011: 33-34).

Mebusan Kanunnamesi, 1324). Bu şekilde birçok aday, adaylığını duyurarak Meclis-i Mebusan'a seçilmiştir. Seçim iki dereceli olarak yapılmıştır. Bu da taşrada zengin ve etraflı kişilerin ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Seçim yasasına göre seçimler kaza ve nahiyeye merkezinde yapılacaktır. Fakat Osmanlı topraklarının hepsinde nahiyeye örgütlenmeleri olmadığı için bu esasa ek açıklamalar yapılmıştır. Yine İntihab-ı Mebusan Kanunu esaslarının tam olarak anlaşılmasından dolayı devlet birçok açıklama yapmak zorunda kalmıştır (Demir, 2007: 57).

Osmanlı tarihinde 1908 Meclis-i Mebusan seçimleri çok partili yaşamın ilk seçimleri olmasından dolayı önem arz etmektedir. Seçimlere İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı Ahrar Fırkası katılmıştır (Koçu, 1995: 9-16)⁴. Seçimlere katılan iki oluşum da o tarihte henüz klasik olarak bir parti yapılanmasına sahip değildir (Şavaşkan,1993: 32). Seçim sonuçları açıklandığında İttihat ve Terakki yarışı kazanmış, Osmanlı Ahrar Fırkası ise kaybeden tarafta yer almıştır (Tunaya, 1988: 27). Bunun bir sonucu olarak seçilen mebusların hemen hepsi İttihat ve Terakki'ye mensup kişilerden oluşmuştur.

Sonuç olarak, İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre yapılan 1908 seçimleri 121 sancakta gerçekleştirilmiş (Olgun, 2008: 61) ve Meclis-i Mebusan'a 281 mebus seçilmiştir (Demir, 2007: 65). Seçilen mebusların çoğunluğunun İttihat ve Terakki'ye mensup kişilerden olması mecliste önemli bir muhalefetin olamayacağını göstermektedir. Mecliste farklı gruplardan mebusların bulunmaması hükûmetin denetimsiz bir şekilde düzenlemeler ve reformlar yapmasını kolaylaştırmıştır. Bu keyfi yönetime karşı meclis içinde ve dışında çeşitli muhalif gruplar ve fırkalar kurulmuştur. Bütün bu muhalefetin birleşmesiyle 1911'in sonlarına doğru Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. İttihat ve Terakki'ye karşı oluşan bu güçlü muhalefet 1911 yılında İstanbul'da yapılan ara seçimle ilk galibiyetini kazanmıştır. Bu başarı karşısında İttihat ve Terakki tedirgin olmuş kısa bir sürede erken seçimlerin yapılması kararı alınmıştır. Böylece 1912 yılı seçimlerine giden süreç başlamıştır.

⁴ Mebus seçimi tüm yurttaki tek bir günde yapılmamıştır. Örneğin, Trabzon'da seçimler tamamlandıktan sonra mebusların İstanbul'a geldiği vakit daha İstanbul'da mebus seçimleri yapılmamıştır. İttihat ve Terakki, askerî baskı ile seçimleri gerçekleştirmiştir (Koçu, 1995: 9-16).

2. 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri Öncesindeki Bağdat Vilayetinin İdari Durumu

Bağdat, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine Kanuni Sultan Süleyman zamanında girmiş ve Lozan Antlaşması'na kadar Türk idaresinde kalmıştır (Halaçoğlu, 1991; 433; 435). Bağdat eski tarihlerden itibaren her alanda hızlı gelişmenin yaşandığı bir ilim şehri olmuştur. Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinden sonra birçok saldırılara maruz kalan Bağdat, Osmanlı yönetimi altındaki en parlak dönemini 1869-1872 yılları arasında valilik yapan Midhat Paşa zamanında⁵ yaşamıştır. Bağdat, Midhat Paşa'nın zamanında büyük bir gelişim göstererek modern bir kimlik kazanmıştır (Halaçoğlu, 1991; 435).

Seçim öncesinde Bağdat vilayetinin nüfusu, 1900 ile 1911 yılları arasındaki vilayet salnamesine göre (Bulucu-Özgül, 2012: 34) yaklaşık olarak 170 bin ila 180 bin olarak belirtilmiştir. Bu nüfusun büyük bir bölümünü Müslümanlar oluşturmaktadır. Diğer yandan şehirde Ermeni, Yahudi, Keldani ve Süryaniler de yaşamaktaydılar. Şehirde konuşulan birinci dil Türkçe, ikincisi ise Arapça idi (Bulucu-Özgül, 2012: 34; Karpas, 2003: 228).

Bağdat vilayetinden 1908 seçimlerinde altı mebus seçilerek Meclis-i Mebusan'a girmiştir. Bu mebuslar aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 1. Bağdat vilayetinden 1908-1912 yılları arasında seçilen mebuslar⁶.

Mebusan Adı	Seçildiği Yer
Ali Efendi	Bağdat
İsmail Hakkı Bey	Bağdat
Sason Efendi	Bağdat
Seyyid Mustafa Efendi	Divaniye
Mehmed Şevket Paşa	Divaniye
Abdü'l-Mehdi Efendi	Kerbela

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerinde Bağdat'tan seçilen mebuslara ilişkin ulaşılan bilgiler şu şekildedir: Ali Efendi, hukuk mektebi hocalığı yapmıştır. 30 Aralık 1908'de 88 oy alarak mebus seçilmiştir. İsmail

⁵ Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği hakkında geniş bilgi için bkz. (Korkmaz, 2010; 113-178).

⁶ (Göncü, 2010: 45)

Hakkı Bey, Bağdat'ta doğmuştur. Gazete yazarlığı ve mektep hocalığı yapmıştır. 30 Aralık 1908'de 98 oy alarak Bağdat'tan mebus seçilmiştir. Sason Efendi, Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Londra ve Viyana'da yüksek öğrenim görmüştür. 30 Aralık 1908'de Bağdat'tan mebus olarak seçilmiştir. Seyyid Mustafa Efendi, Bağdat'ta doğmuştur. 2 Kasım 1908'de 52 oy alarak Divaniye'den mebus olmuştur. Mehmed Şevket Paşa, 2 Kasım 1908'de 41 oy alarak Divaniye'den mebus olarak Meclis-i Mebusan'a girmiştir. Abdül-Mehdi Efendi, Kербela'da doğmuştur. 16 Aralık 1908'de 17 oy alarak Kербela mebusu olarak seçilmiştir (Güneş, 1977: 279-288).

3. Bağdat Vilayetinde 1912 Meclis-i Mebusan Seçimlerinin Parti Propagandalarına Yansımaları

Propaganda, çeşitli yollarla; basın, yayın veya kişi faaliyetleri (<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi (E.T: 27.12.2020) ile bir konuda olumlu veya olumsuz, halkta bir tutum oluşturmaya yönelik süreç ya da istenilen yönde kişilerin yönlendirilmesi olarak tanımlanabilir (Karaca-Çakı, 2018: 77). Tarih boyunca insanlar birbirlerinin fikirlerini değiştirmek için propaganda yöntemine başvurmuşlardır. Yöntem, bugünkü anlamıyla ilk defa 1622 yılında Katolik Kilisesi tarafından öğretilerine karşı olanları “doğru yola getirmek” düsturuyla kullanılmıştır. Siyasi anlamda propaganda, Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkmıştır. Seçim propaganda vasıtaları, genel olarak seçim kampanyası, mitingler, konferanslar, siyasi parti toplantıları ve önemli mesajlardır Çavuşoğlu-Pekkaya, 2015: 92).

Türkiye'de çok partili hayata geçilmesiyle propaganda siyasal olarak büyük bir gelişim göstermeye başlamıştır. İlk erken seçimlerde muhalif kesimi etrafında toplayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İttihat ve Terakki'nin karşısında seçimlere girmesinin etkisiyle 1912 seçimleri siyasal anlamda propagandanın Osmanlı Devleti'nde o güne kadar en fazla kullanıldığı seçim olmuştur. Bugünkü medya ve iletişim araçlarının olmadığı o günlerde siyasi partilerin en çok kullandıkları propaganda aracı gazeteler olmuştur. Dönemin haberleşme aracı olan gazeteler, destekledikleri fırka hakkında olumlu ve seçmeni etkilemeye yönelik haberler yaparken rakip fırkayı da yoğun bir şekilde eleştirmişlerdir. Bazen bu eleştirinin şiddeti ayarlanamamış; haksız ve yersiz eleştiriler de yapılmıştır. Yine seçmeni etkilemek için fırka üyelerinin en çok başvurdukları yol konferanslar düzenlemek olmuştur. Fırkalar, hitap yeteneği güçlü olan üyelerini seçim bölgelerine

göndererek buralarda konferanslar verdirmişlerdir⁷.

Osmanlı Devleti'nde seçim yarışı başlar başlamaz fırkaların taraf toplama rekabeti de başlamıştır. İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet adayları kanıtlanması güç iddialara başvururken İttihat ve Terakki ise devlet gücünü kullanarak muhalif şahıslar ve gruplar üzerinde baskı oluşturmuştur. Fırkalar arasında yaşanan bu çekişme günlük gazetelere seçim boyunca yansımıştır (Çavdar, 1987: 10). İki fırka da kendilerine yakın gazeteler vasıtasıyla kulüplerden istifa edenleri veya dâhil olanları duyurmuşlardır. Bu şekilde kendi fırkalarını güçlü, rakiplerini zayıf göstermeye çalışmışlardır.

Dini argümanlar üzerinden seçim kampanyası yürütmek, 1912 seçimlerinde her iki fırkanın da başvurduğu önemli bir araç olarak dikkati çekmektedir. Örneğin, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları Merzifon'da eğer kendi fırkalarına üye olunmazsa şeriatın ortadan kalkacağı yolunda duyurular yapmıştır (*Tercüman-ı Hakikat*, Nu: 11120, R. 6 Mart 1327/M. 19 Mart 1912: 3). Böylece halkın dinî duygularından yararlanılarak seçimlerde başarı elde edilmesi amaçlanmıştır. İttihat ve Terakki'ye göre ise kendilerinin en büyük katkıları memlekete ve İslam âlemine meşrutiyeti ve hürriyeti getirmektir (Hüseyn Cahit, *Tanin*, Nu: 1257, R. 18 Şubat 1328/M. 3 Mart 1912: 1). Yani temel hak ve özgürlüklerin elde edilmesi sürecinde İttihatçıların emeklerinin görülmesi istenmiştir. Genel olarak bütün vilayetlerde bu tür haberlere ve fırka üyelerinin propagandalarına rastlamak mümkündür.

Bağdat vilayetinde seçim rekabeti Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Bağdat'ta şube kurma girişimiyle başlamıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Bağdat'ta bir şube teşkil etmeye başladığı tarih tahmini olarak Şubat 1912'nin ortalarına doğrudur. *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*'nin yapmış olduğu habere göre, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın oluşturmaya çalıştığı şubeye üye olanların vasıfsız kişilerden oluştuğunu öne sürmüştür. Ayrıca denetime ve şarta tabi tutulmaksızın üye alımlarıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın seçimlerde bir başarı gösteremeyeceğini

⁷ Lütfi Fikri'nin 1912 seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası için yapmış olduğu konferanslar için bkz. Suriye seyahati için (*Mukavemet*, Nu: 5-261, R. 26 Kanun-ı Sani 1327/ M. 8 Şubat 1912 s. 3); Beyrut konferansı (*Mukavemet*, 11-267, R. 1 Şubat 1912/ M. 14 Şubat 1912 s. 2.); Balbek ziyareti, (*Mukavemet*, Nu: 12-268, R. 2 Şubat 1327/M. 15 Şubat 1912, s. 2.); Şam seyahati (*Teminat*, Nu: 208, R. 30 Kanun-ı sani 1327/ M. 12 Şubat 1912, s.3); Hama seyahati için (*Teminat*, Nu: 211, R. 2 Şubat 1327/ M. 15 Şubat 1912, s. 3.)

dile getirmiştir (*Tercüman-ı Hakikat*, Nu: 11091, R. 5 Şubat 1327/M. 18 Şubat 1912: 2). İktiham Gazetesi'nin 8 Mart 1912 tarihli haberinde; bu zamana kadar Bağdat vilayeti merkezinde İttihat ve Terakki Cemiyeti kulübünden başka hiçbir kulüp olmadığı, bugünlerde yeni oluşturulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası kulübüne büyük bir ilgi olduğu yazılmıştır. Seçimler esnasında böyle bir şubenin açılmasının meşrutiyete büyük bir hayır ve menfaat sağlayacağı söylenmiştir (İktiham, Nu: 12, R. 24 Şubat 1327/M. 8 Mart 1912: 4). Yani Hürriyet ve İtilaf Fırkası sadece seçimler için Bağdat'ta bir şube açmakla kalmıyor aynı zamanda demokrasinin gelişmesine de katkı sağlamış oluyordu.

Haberlerde dikkat çeken propagandalardan biri ise adaylara yönelik olumsuz öngörülerdir. “Bağdat Mebusu Kimler Olamaz?” başlıklı ve isim kullanmadan sadece “Bir Bağdatlı” imzasıyla *Teminat Gazetesi*'nde yer alan haberde; Babanzade İsmail Hakkı Bey'in çoğunlukla mebus seçileceğine dair haberlerin asılsız olduğu vurgusu yapılmıştır. Bağdatlının iddiasına göre Babanzade İsmail Hakkı Bey'in kazanma şansının olmadığıdır. Zira Bağdat'ta İttihat ve Terakki'nin bir ağırlığı kalmamıştır. İsmail Hakkı Bey'in mebusluğu döneminde Bağdat'a bir hizmetinin olmadığı iddia edilmiştir. Ayrıca Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Bağdatlıları aşağılayan Irak mektupları sonrasında Bağdat'tan mebus olamayacağı vurgulanmıştır (*Teminat*, Nu: 216, R. 7 Şubat 1327/M. 20 Şubat 1912: 3). *Teminat Gazetesi*'nde çıkan habere cevap, *Tanin Gazetesi*'nin 21 Şubat 1912'deki nüshasında verilmiştir. *Tanin*'e göre; ismini gizleyen Bağdatlının iddia ettiği Irak mektuplarında Babanzade İsmail Hakkı Bağdatlılara bir aşağılamada bulunmamıştır. Irak mektupları çarpıtılarak Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Bağdatlıları aşağıladığı sonucu çıkarılmıştır. Gazetede, metnin tamamına bakıldığında bunun böyle olmadığını görüleceği iddia edilmiştir (*Tanin*, Nu: 1247, R. 8 Şubat 1327/M. 21 Şubat 1912: 2).

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakın gazetelerde Bağdat vilayetinde İttihatçıların önemli bir başarı sağlayamayacakları ileri sürülmüştür (*Hedef*, Nu: 6-280, R. 14 Şubat 1327/M. 27 Şubat 1912: 3). Öte yandan devlet memurlarının seçimlere müdahale ettiği söz konusu gazetelerin haberlerine yansımıştır. *Mukavemet*

*Gazetesi'*nin vermiş olduğu haberde; Bağdat'ta Vali Cemal Bey'in⁸ seçimlerde bazı kimseleri aday olarak tavsiye etmesinin halkın tepkisine yol açtığına değinmiştir (*Mukavemet*, Nu: 3-259, R. 24 Kanun-ı Sani 1327/M. 6 Şubat 1912: 3). Ayrıca Bağdat vilayetine bağlı Necef kaymakamının da İttihat ve Terakki Fırkası lehine konuşmalar yaptığı haber edilmiştir. Bu durum Bağdat valisine bildirildiği halde bir sonuç elde edilemediği iddia edilmiştir (*Mukavemet*, Nu: 6-262, R. 27 Kanun-ı Sani 1327/M. 9 Şubat 1912: 2).

Devlet memurlarının seçimlere müdahale ettiğine ilişkin haberlere İttihat ve Terakki'ye yakınlığı ile bilinen *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'*nde cevap vermiştir. Gazetenin 12 Nisan 1912 tarihli nüshasında; "İttihat ve Terakki Fırkası Bağdat'ta kendi mebus adaylarının kazanması için gece gündüz çalışmaktadır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise adaylarının kazanmasına yönelik hiçbir gayret sarf etmemektedir. Halkı kendilerine çekmek için gürültü ve patırtıdan başka bir şey yapmamaktadırlar. İttihat ve Terakki'nin mebus adayları çok şahsiyetli kişilerden seçilmiştir. Bunu Hürriyet ve İtilafçılar da biliyorlar. Hürriyetçiler Bağdat'a gelerek İttihat ve Terakki'ye muhalif kimselerle birleşmişlerdir. Ayrıca Hürriyet ve İtilaf Fırkası Bağdat valisinin İttihat ve Terakki'ye taraftarlık gösterdiğini, İttihat mensubu olduğunu ve İttihat ve Terakki'nin kazanması için seçmenleri sıkıştırdığına dair birçok telgrafı Dersaadet'e göndermektedir. Ancak bu telgraflara kulak asan yoktur. İstanbul bu konuda söylenenleri yalan haber olarak açıklamıştır." (*Tercüman-ı*

⁸ Bahsi geçen vali, Ahmed Cemal Paşa'dır. Cemal Paşa, 1872 yılında Midilli'de dünyaya gelmiştir. Kuleli Askerî İdâdisi'ni bitirdikten sonra Harbiye-i Şâhâne'den mezun olmuştur. Daha sonra Erkan-ı Harbiye tahsilini tamamlayarak yüzbaşı rütbesini almıştır. Cemal Paşa, 1905 tarihinden itibaren Jön Türklerin faaliyetlerine ilgi duymaya başlamış; 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne üye olmuştur. Siyasi gücü ve ordu içerisinde nüfuzunu 1908 ihtilali sonrasında çoğalmaya başlamış; 31 Mart Vakası'ndan sonra Üsküdar mutasarrıflığına terfi etmiştir. Daha sonra Adana'da Ermenilerin çıkarmış olduğu taşkınlıkları bastırmak üzere görevlendirilmiş ve bu görevi başarıyla yerine getirmiştir. 1911 yılında Bağdat vilayetine vali olarak atanmıştır. Bu görevi Ağustos 1912 tarihine kadar icra etmiştir. Cemal Paşa İstanbul'a döndükten sonra Balkan Savaşlarında görev almış ve Bab-ı Ali Baskını ile sadrazamlığa getirilen Mahmud Şevket Paşa tarafından İstanbul Muhafızlığına tayin olunmuştur. İstanbul Muhafızlığı sonrasında 1913'te Nafia Nazırı, Aralık 1913'te ise mirivalığa terfi ederek Bahriye Nazırı olarak atanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Mısır'ı ele geçirmek ve İngilizleri oyalamak amacıyla açılan Kanal Cephesi için özel olarak oluşturulan 4. Ordu'nun komutanlığına getirilmiştir. Bu görevi Aralık 1917 tarihine kadar sürdürmüş ve İstanbul'a gelmiştir. Savaşın olumsuz gidişatı sonrasında Talat Paşa kabinesinin istifa etmesi sonrasında 1-2 Kasım 1918 tarihinde kendisinin de dâhil olduğu yedi İttihatçı liderle birlikte yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır. Önce Berlin'e gitmiş; ardından İsveç, Rusya ve Afganistan'da bir müddet bulunduktan sonra 21 Temmuz 1922 tarihinde Tiflis'te yanında bulunan yaverleriyle birlikte bir Ermeni tarafından şehit edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Kabacalı, 2001); (Hanoğlu, 1993: 305-307); (Artuç, 2019).

Hakikat, Nu: 11144, R. 30 Mart 1327/M. (12 Nisan 1912): 3) şeklinde bir cevabi yazıya rastlanmaktadır. Bağdat valisinin usulsüzlük yaptığına ilişkin haberlere *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*'nde "Bağdat Telgrafı" başlıklı yazıda; "seçimler ve vali hakkında *Teminat* ve *Hedef* Gazetelerinde telgraflar görüyorum. Hep aynı tekrar. Ne yaparlarsa kazanamayacakları belli işte. Seçimler son bulduğunda, ne yapalım hükümet müdahale etti, onun için kazanamadık diyebilmek için yapıyorlar" (*Mukavemet*, Nu: 280, R. 12 Mart 1328/M. 25 Mart 1912: 4). diye karşılık verilmiştir. Haberden de anlaşılacağı üzere İttihatçılar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı tembellik ve bahane üretmekle suçlamışlardır.

Seçimin rakip iki fırkası arasındaki bir başka tartışma konusu seçmenlerin sayımına müdahale noktasındadır. Bağdat'ta birçok aşiret reisi seçimlerde aday olmak istediklerini Bağdat valisi Cemal Bey'e bildirmişlerdir. Vali ise bu isteklere kendi başına bir cevap verememiş; bu durumu merkeze bildirmiştir. Aşiret reislerinin mebus seçilme konusundaki hevesleri aşiretlerin devletin denetimine geçmesi ve sayım altına alınmaları için bir fırsat olarak dikkat çeken bir durumdur (*Tercüman-ı Hakikat*, Nu: 11114, R. 29 Şubat 1327/M. 13 Mart 1912: 3). Ancak Bağdat'taki İngiliz konsolosuna göre, İttihatçılar aşiret reislerinin ve şeyhlerin nüfuzunu engellemek için şehir ve köylerin dışında yaşayan kabilelerin seçmen kütüğüne yazılmasına müdahale etmişlerdir⁹. Bu noktada hangi tarafın doğru söylediğini kestirmek pek kolay değildir. Ancak yapılabilecek en doğru yorum, her iki fırkanın da seçimi kazanmak için her yola başvurmuş olduğudur. Yine iki fırka da o dönemin haberleşme aracı olan gazeteler vasıtasıyla kendi fırkaları lehine propaganda yapmışlardır. Fakat seçim döneminde yaşanan propaganda sürecinde her ne kadar fırkalar kendilerini güçlü göstermeye çalışsalar ve seçimi kendilerinin kazanacaklarını iddia etseler de sonuçlar istedikleri gibi çıkmamıştır. Daha seçimler son bulmadan tahminler genelde İttihat ve Terakki'nin kazanacağına yöneliktir.

⁹ PRO. FO 195/2415. Konsolos J.G. Lorimer'den Lowher'e (20 Mart 1912); Aktaran: (Kayalı, 2017: 139, 7. Dipnot); Bağdat'ta çıkan bir yerel gazetede El Cezire kazasında yaşayan Arap aşiretleri seçimlere katılmak için Bağdat valisi Cemal Bey'e başvurmuşlardır. Vali ile Dâhiliye Nezareti arasında süren yazışmalar neticesinde Arap aşiretlerin bu isteği olumsuz sonuçlanmıştır. Ancak Basra valisi Dâhiliye Nezaretinin vermiş olduğu bu gayri kanuni karara uymayarak burada yaşayan aşiretlerin seçim hakkını vermiştir. Bkz. (*Teminat*, Nu: 239, 1 Mart 1327, M. (14 Mart 1912): 3)

4. Bağdat Vilayeti Seçimleri ve Sonuçları

Meclisin feshedilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin bütün vilayetlerinde fırkalar arasında seçim yarışı kısışmıştır. Müntehib-i sanilerin, yani mebusu seçecek olan kişilerin seçimi tamamlandıktan sonra mebus seçimlerine geçilmiştir. Seçim süreci Osmanlı vilayetlerinin tamamında aynı zamanda gerçekleşmemiştir. Örneğin, İstanbul'da mebus seçimlerine 17 Nisan'da başlanmıştır (*Tercüman-ı Hakikat*, Nu: 11149, R. 4 Nisan 1328/M. 17 Nisan 1912: 1). Bağdat vilayetinde müntehib-i sani seçimleri Mart ayının sonlarına doğru tamamlanmıştır. Ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakın gazetelerde müntehib-i sani seçimlerinde usulsüzlüklerin yapıldığı iddia edilmiştir¹⁰. Fakat İttihatçılara yakın gazeteler ise bu iddiaların asılsız olduğunu, Hürriyet ve İtilafçıların seçimleri kazanamayacaklarını anladıkları için bunun sorumluluğunu hükûmete yüklemek amacıyla asılsız haberler yaptıklarını iddia etmişlerdir (*Tanin*, Nu: 280, R. 12 Mart 1328/M. 25 Mart 1912: 4). Bütün bu şikâyet telgrafları ve iddiaları devam ederken Bağdat vilayetinde seçimler Nisan'ın başlarına doğru son bulmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın seçimlerin başlamasından itibaren yapmış olduğu çalışmalara rağmen vilayet genelinde bir başarı elde edemediği anlaşılmaktadır. Bağdat vilayeti ve sancaklarından seçilen mebuslar aşağıda Tablo. 2, 3, 4 ve 5'te gösterilmiştir. Tablolarda mebusların mensubiyetleri İttihat ve Terakki Fırkası için (*İ.T.*), Hürriyet ve İtilaf Fırkası için (*H.İ.*), bağımsızlar için *müstakil* ve fırkaları kesin olarak bilinmeyenler için *soru işareti (?)* ile belirtilmiştir. Ayrıca mebusların seçim tarihlerinde farklı tarihler görülebilir. Bu farklılığın temel nedeni mebus mazbatalarındaki tarihin esas alınmasından kaynaklanmaktadır.

¹⁰ Valinin müntehi-i evvel ve sani olduğu iddia edilmiştir (*Teminat*: Nu: 234, R.5 Şubat 1327/M. 9 Mart 1912: 2). Milletin hakkının jandarma, polis ve adliye çalışanları ile Vali Cemal Bey tarafından gasp edildiği söylenmiştir. Valinin İttihat ve Terakki'nin adaylarının kazanması için sık sık seçim şubeleri değişikliği yaptığı dile getirilmiştir. Ayrıca valinin seçimleri iki günlüğüne tatil etmesi İttihatçıların lehine yapılan bir uğraş olarak görülmüştür. (*Teminat*: Nu: 247, R. 9 Mart 1327/M. 22 Mart 1912: 2).

4.1. Bağdat Sancağı Mebusları¹¹

Tablo 2. 1912 Seçimlerinde Bağdat Sancağından Seçilen Mebuslar

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Fırka
Fuad Bey	Arap	Müstakil? ¹
Süleyman Beyzade Murad Bey	Arap	Müstakil? ²
Sason Efendi	Musevi	İ.T.
Nakipzade Seyyid Muhiddin Efendi	Arap	Müstakil? ³

Bağdat merkez sancağından seçilen mebusların üçü Arap birisi de Musevi'dir. Mebusların mensup olduğu fırkalarla ilgili farklı görüşlerin mevcut olduğuna yukarıda değinilmiştir. Ancak tahmin edildiği üzere Bağdat'tan seçilen mebuslardan üçü müstakil biri ise İttihat ve Terakki adayı olarak seçimleri kazanmıştır. Bağdat vilayetinden seçilen mebuslara ilişkin ulaşılan bilgiler şöyledir:

Fuad Bey, 1912 seçimlerine Bağdat merkezden aday olmuştur. 12 Nisan 1328 (25 Nisan 1912) tarihinde 183 oy alarak mebus olarak seçilmiştir (TBMM Arşivi Mebus Mazbatası Fuad Bey). Fuad Bey'in sicil numarası 343'tür (TBMM Arşivi Mebus Dosyası Fuad Bey).

Süleyman Beyzade Murad Bey, Bağdat'tan 12 Nisan 1328 (25 Nisan 1912) tarihinde 185 oy alarak mebus seçilmiştir (TBMM Arşivi Mebus Mazbatası Süleyman Beyzade Murad Bey). Sicil numarası 344'tür (TBMM Arşivi Mebus Dosyası Süleyman Beyzade Murad Bey).

Sason Efendi 1860 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Babası Erkel Efendi'dir. Londra ve Viyana'da yüksek eğitim almıştır. Mebus olmadan önce nahiye müdürlüğü yapmıştır. İlk defa 17 Kânun-ı Sani 1324 (30 Aralık 1908) tarihinde mebus seçilerek meclise girmiştir (TBMM Arşivi Mebus Dosyası Sason Efendi). 12

¹¹ 9 Nisan'da Bağdat merkez sancağında seçimler tamamlanmıştır. Seçimleri kazanan mebuslar: Eski mebus Sason Efendi, Emlak Müdürü Fuad, Nakipzade Seyyid Muhiddin, Süleyman Beyzade Murad açık ara farkla seçilmişlerdir. Sonuç olarak, Bağdat vilayetinin 7 mebusunun da İttihat ve Terakki'nin namzetleri kazanmıştır. (*Tanin*, Nu: 1310, R. 11 Nisan 1328/M. 24 Nisan 1912: 4); (*Tanin*, Nu: 1290, R. 22 Mart 1328/M. 4 Nisan 1912: 3); 4 Nisan 1328 tarihli *Tercuman-ı Hakikat Gazetes'i*nde seçimlerin pazar günü başlayacağını yazıyor. Müntehib-i sanilerin çoğunluğunun İttihatçılardan olduğunu söylemektedir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Bağdat'ta sözü bile olmadığını söylemiştir. (*Tercuman-ı Hakikat*, Nu: 11149, R. 4 Nisan 1328/M. 17 Nisan 1912: 2); Gazete haberlerinde her ne kadar seçimleri İttihatçıların kazandığı belirtilse de bu konuda çalışan kişiler farklı bilgiler vermiştir. Bkz. Bkz. (Kansu, 2016: 578-79; Ahmad- Rustow, 1976: 283; Demir,2007: 383).

Nisan 1328 (25 Nisan 1912)' de 163 oy alarak ikinci defa Bağdat mebusu olarak seçilmeyi başarmıştır (TBMM Arşivi Mebus Mazbatası Sason Efendi).

Nakipzade Seyyid Muhiddin Efendi, 12 Nisan 1328 (25 Nisan 1912) tarihinde 19 oy alarak Bağdat'tan mebus olarak seçilmiştir (TBMM Arşivi Mebus Mazbatası Nakipzade Seyyid Muhiddin Efendi). Sicil numarası 345'tir (TBMM Arşivi Mebus Dosyası Nakipzade Seyyid Muhiddin Efendi).

4.2. Divaniye Sancağı Mebusları¹²

Tablo 3. 1912 Seçimlerinde Divaniye Sancağından Seçilen Mebus

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Fırka
Babanzade İsmail Hakkı Bey	Kürt	İ.T.

Divaniye sancağından 1912 yılında yapılan seçimlerde bir kişi mebus seçilmiş; o da Babanzade İsmail Hakkı Bey olmuştur. İsmail Hakkı Bey 1876 yılında doğmuştur. İsmail Hakkı Bey seçimleri İttihat ve Terakki adayı olarak kazanmıştır. Kuzey Irak'ın Süleymaniye şehrindeki nüfuzlu bir Kürt aşireti olan Baban ailesine mensuptur. Babası Mustafa Zihni Paşa'dır. Galatasaray Lisesi'nde eğitim almıştır. Mülkiye Mektebi'nde son sınıftayken II. Abdülhamid yönetimine karşı hareketlerde bulunduğundan dolayı mektepten atılmıştır. 18 Kânun-ı evvel 1924 (31 Aralık 1908) tarihinde 98 oy alarak Bağdat mebusu seçilmiştir. İttihatçı hükümet içerisinde Maarif Nazırı olarak görev yapmıştır (TBMM Arşivi Mebus Babanzade İsmail Hakkı Bey; Hut, 2013: 101-122; Özdemir, 2016). İsmail Hakkı Bey 1912 seçimlerini ise, Divaniye sancağından 12 Nisan 1328 (25 Nisan 1912)'de mebus mazbatasını yazılarak 55 oyla kazandığı ilan edilmiştir (TBMM Arşivi Mebus Mazbatası, Babanzade İsmail Hakkı Bey).

¹² Divaniye sancağında seçimlerin 4 Nisan'da tamamlanarak Babanzade İsmail Hakkı Bey çoğunluğun oyunu alarak mebus seçildiği duyurulmuştur. (*Tanin*, Nu: 1290, R. 22 Mart 1328/ M. 4 Nisan 1912: 3).

4.3. Kerbela Sancağı Mebusları¹³

Tablo 4. 1912 Seçimlerinde Kerbela Sancağından Seçilen Mebuslar

Mebusun Adı	Milliyeti	Mensup Olduğu Fırka
Fuad Defterizade	Türk ⁴	İ.T.? ⁵
Nuri Bey	Türk	İ.T.? ⁶

Kerbela'dan seçilen mebuslara ilişkin ulaşılan bilgiler şöyledir:

Fuad Defterizade 1861 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Emlak-ı Müdevvere Müdürlüğü, Ceza Mahkemesi Reisliği gibi vazifelerde bulunmuştur (Güneş, 1997:285). 12 Nisan 1328 (25 Nisan 1912) tarihinde 56 oy olarak mebus seçilmiştir (TBMM Arşivi Mebus Mazbatası Fuad Defterizade). Sicil numarası 346'dır (TBMM Arşivi Mebus Dosyası Fuad Defterizade).

Nuri Bey'in hakkında sadece Bağdat'ta 1882'de dünya geldiğine (Güneş II, 1997:288) ilişkin bilgi mevcuttur. Mebus dosyasında kişinin tercüme-i hâli bulunmadığı için sonraki yaşamı ile ilgili detaylı malumata ulaşılamamıştır. Nuri Bey Kerbela'dan 12 Nisan 1912 tarihinde 58 oy olarak mebus seçilmiştir (TBMM Arşivi Mebus Mazbatası, Nuri Bey; *Tercüman-ı Hakikat*, Nu: 11149, R. 4 Nisan 1928/M. 17 Nisan 1912, s. 2; *Tanin*, Nu: 1287, R. 18 Mart 1928/M. 1 Nisan 1912, s. 3.) Meclis-i Mebusan'da sicil numarası 327'dir (TBMM Arşivi Mebus Dosyası Nuri Bey).

5. Seçim Sonuçlarına Yapılan İtirazlar

Osmanlı Devleti'nde genel seçim kararı alınmasıyla birlikte İttihat ve Terakki'nin devlet organlarını da kullanarak her ne pahasına olursa olsun seçimleri kazanma uğruna yapmış olduğu baskının bir neticesi olarak bu seçimler tarihe "sopalı seçimler" olarak geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin birçok vilayetinde¹⁴ 1912 seçimlerinde olaylar yaşanmıştır. Bunlara Eskişehir (Güneş, 1992:459-482) ve

¹³ Kerbela seçimlerinin 1 Nisan'da tamamlandığı ve İttihat ve Terakki'nin mebus adaylarından Gazeteci Nuri Efendi ve Fuad Bey'in çoğunluğun oyunu alarak mebus seçildikleri haber edilmiştir (*Tanin*, Nu: 1287, R. 18 Mart 1328/M. 1 Nisan 1912: 3). İktiham Gazetesi'nin vermiş olduğu bilgiye göre, Kerbela mebuslarının ikisi de İttihat ve Terakki adayı olarak seçilmişlerdir. (İktiham, Nu: 36, R. 19 Mart 1328/M. 1 Nisan 1912: 3)

¹⁴ Selanik, Kosova ve Manastır gibi Balkan vilayetlerinde de seçim sırasında İttihatçıların diğer bölgelerde yapmış olduğu baskıları görmek mümkündür. Detaylı bilgi için bkz. (Özbozdağı, 2016: 383-315)

Trabzon olayları (Aksoy, 2017:163-196) da örnek gösterilebilir. Yurt genelinde yaşanan bu olayları ve usulsüzlükleri Bağdat vilayetlerinde de görmek mümkündür.

Seçimlerin başlamasından sonra en çok şikâyetlerin geldiği yerlerden biri de Bağdat vilayeti olmuştur. Bağdat'tan 9 Mart 1328 (22 Mart 1912) tarihinde çekilen telgrafta müntehib-i sanilerin seçimlerinin 7 Mart 1328 Çarşamba günü başladığı yazılmıştır. Seçmenler oy vermeye başladığında, pusulalara yazılan isimlerin istedikleri kişiler olmadığını fark eden görevlilerin, bu durum üzerine seçmeni bu kararından caydırmaya çalıştıkları ifade edilmiştir. Ayrıca valiye bu durum hemen bildirilmiştir. Bunun üzerine kısa bir süre sonra sandıklar belediyeye alınmış ve vali muavini de belediyeye gelmiştir (BOA, DH-SYS. 83-1/2-42-4). Ardından müntehib-i sani seçimlerinin ertelendiği duyurulmuştur. Bu durum Bağdat halkının tepkisine neden olmuş, Vali Cemal Bey'in görevden el çektilmesi istenmiştir (İktiham, Nu: 78, R. 11 Mart 1328/M. 24 Mart 1912:3). Seçimlerin ertelenmesi seçimlere bir müdahale olduğu, sandıkların belediyeye alınması ise seçimlerde usulsüzlüğün ve şaibe bulunduğu ihtimallerini güçlendirmektedir.

Gelen bir başka şikâyet telgrafında Bağdat'ta yaşananların, seçimde yaratmış olduğu düşünce şu şekilde ifade edilmiştir: *“Milletin hakk-ı sarih, jandarmalarıyla polis efradıyla adliye memurlarıyla gasp eden Cemal Bey bugün bütün Bağdatlıların nefretini kazanıyor. Ahali bu malumat-ı kanun-ı şikestaneden tuğyan ediyor feryad ediyor haysiyet-i can namus-ı muhataradan bulunuyor tezvirat-ı ihtirasat sükûneti alt üst ediyor valinin intihab işlerine müdahalesi ahalide derin bir gazab bir ızdırab hasıl ediyor her gün İttihatçıların entrikalarına göre değiştirilen şube, taksimatına ancak dün nihayet vererek bir saat kadar devam eden intihabatda İttihatçıların kazanamayacaklarını gören Cerablus'da vali başka bir entrika çevirmek için intihabatı kanuna muhalif olarak iki güne kadar tatil etmiştir.”* (BOA, DH-MTV. 18/47-2).

Görüldüğü gibi seçimlerde yaşanan usulsüzlüklerden ve Vali Cemal Bey'in tutumundan halk oldukça rahatsızdır. Bu durumun halkta seçim sonuçlarına karşı bir güvensizliğin oluşmasına yol açtığı söylenebilir. Öte yandan aynı durum vilayet genelinde yaşayan Arap vatandaşların, yöneticilere dolayısıyla devlete karşı olumsuz bakış açısının ortaya çıkması da yol açmıştır.

Bir başka telgrafta, Hürriyet ve İtilaf müessislerinden Müftüzade Mehmed Kâmil imzasıyla, Bağdat valisi Cemal Bey'in üç aydan beri vazifesini suiistimal ettiği yazılmıştır. Valinin bu tutumuna karşı birçok şikâyet bulunmasına rağmen istenilen neticenin alınamadığı, yani adaletin yerine getirilmediği iddia edilmiştir. Telgrafta ayrıca vilayette adaleti sağlamakla yükümlü olan makamların vali ile ittifak yaparak delilleri kararttıkları dile getirilmiştir (BOA, DH-MTV. 18/47-2).

Yine Müftüzade Mehmed Kamil imzasıyla 23 Temmuz 1328 (5 Ağustos 1912) tarihinde Bağdat'tan çekilen telgrafta vali ve diğer görevliler hakkında şu suçlamalara değinilmiştir: "İstidamıza nazaran intihabatda suistimalatı emr-i evrak muhabir veli bakdırmakla hempalarının siyaset sakimesi izini daha büyük bir şey ile setr ettiği makam-ı sami-i sadaret-ı uzmaca anlaşılan Vali Cemal Bey vekaletinde kalsa mebusiyet-i sabıkası ile kendisini ifal-i meşhuresinden dolayı tab'an ikrah eden hayırhahan milletden velev ki kaç gün için olsun facialı intikamlar ahzine kıyamı muhtemel değil muhakkaktır. Altı aydan beri suret-i meşruada teşkil eden Hürriyet itilaf kulübunun iki gün evvel kapanması buna delil-i kafidir. Hele şimdiye kadar cemiyet-i hatır için her haksızlığı irtikabdan çekinmeyen bidayet-i hukuk reisi Şevki, ceza reisi Şevket istinaf-ı müdde-i umumisi Necati Efendilerin gerek devr-i vekâletinde ve gerek ondan sonra oynayacakları rollerin mazarrat-ı umumiyeği mucip olacağı bedihi bulunduğundan müşarüliehle Bağdat'da ikaları devr-i adaletde teşekkül edip milletin her türlü âmâlinin inkişafına medar olması muhakkak bulunan mukaddes muhterem kabinenize karşı umum Bağdatlıların bir vaz-ı meyusane alması mesalihdir." (BOA, DH-MTV. 18/47-3.)

Görüldüğü gibi, Bağdat'tan çekile şikâyet telgraflarında, adaleti sağlayacak olan makamlarda bulunan kişilerin rüşvete bile başvurduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Bağdat'ta Hürriyet ve İtilaf Fırkası kulübünün iki gün kapatıldığı söylenmiştir. Bu durum, hiç şüphesiz seçmenlerde, seçimlerin güvenli bir şekilde yapılmadığına dair bir kanaatin oluşmasına da sebep olmuştur. Zira Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakın gazetelerin seçim öncesinde vermiş olduğu haberde; Bağdat'ta İttihat ve Terakki Fırkası'nın oldukça zayıfladığı ve yapılacak seçimleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kazanacağı iddia edilmiştir (Teminat, Nu:220, R. 11 Şubat 1327/M. 24 Şubat 1912:4). Böyle bir haber her ne kadar propaganda amacı taşısa da böyle bir gerçekliğin olabileceğini düşündürmektedir. Buradan hareketle telgraflardan ve şikâyetlerden de yola çıkarak Bağdat'ta bir şaibenin yaşanmış olduğunu söylemek

mümkündür. Ancak seçim sonuçlarına bakıldığı zaman Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, iddia edilenin aksine Bağdat'ta hiçbir varlık gösteremediği anlaşılmaktadır.

Bağdat'tan çekilen başka bir telgrafta Adliye Müdürü İhsan, İstinaf Müdde-i Umumiyesi Necati ve Bidayet-i Hukuk Daire Reisi İbrahim Şevki Efendilerin vakitlerinin çoğunu İttihat kulübünde geçirerek halkın seçim hakkını gasp ettikleri iddia edilmiştir (BOA, DH-SYS. 103-2/2-4/4; BOA, DH-SYS. 103-2/2-4).

Bağdat vilayetinden gelen bu şikâyetlere karşı İttihat ve Terakki Fırkası'na yakınlığı ile bilinen *Tanin Gazetesi*, yapılan şikâyetlerin seçime bir leke sürmek amacıyla yapıldığını savunmuştur. Bağdatlı bir vatandaşın geldiği söylenen telgrafta Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, Bağdat'ta seçimleri kaybedeceğini anlayınca bu tür bahanelere başvurduğu söylenmiştir (*Tanin*, "Bağdat Telgrafi", Nu: 280, R. 12 Mart 1328/M. 25 Mart 1912:4).

Hürriyet ve İtilaf taraftarlarının şikâyetlerine karşı *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*'nde şöyle bir cevabi yazı vardır: "Hürriyet ve İtilafçıların propagandası pek gariptir. Halkı kendilerine çekmek için gürültü ve patırtıdan başka bir şey yapmıyorlar. İttihat ve Terakki Fırkası'nın namzetleri çok şahsiyetli kimselerden seçilmiştir. Bunu Hürriyet ve İtilafçılar da bilmektedir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası buraya gelerek diğer muhalif gruplarla birleşmiştir. Ayrıca valinin İttihat ve Terakki'ye taraftarlık gösterdiğini, bizzat kendisinin İttihat mensubu olduğunu ve İttihat ve Terakki tarafından tayin edilen namzetlerin temin-i muvaffakiyetleri için müntehibleri sıkıştırdığı iddiasıyla her gün Dersaadet'e birçok telgrafnameler gönderilmektedir. Fakat bunlara kulak asan yoktur. İstanbul resmen bu babda bu söylenenleri yalan haber olarak beyan etmiştir. Ancak yine valinin tayin edilmesi ve geri çağırılmasını İtilafçılar istemiştir..." (*Tercüman-ı Hakikat*, Nu: 11143, R. 29 Mart 1328/M. 11 Nisan 1912:4) diyerek cevap verilmiştir.

Her ne kadar İttihat ve Terakki'ye yakın gazeteler bu şikâyetleri bir bahane olarak değerlendirse de Bağdat'ta seçimlerin İttihatçıların baskısı ile sonuçlandığı söylenebilir. Zira seçim boyunca fırkalar arasında yaşanan propaganda sürecinde iddialı olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın hiçbir adayının bir başarı göstermemesi de buna bir kanıt teşkil edebilir. Ayrıca müntehib-i sani seçimlerine yapılan müdahale ile zaten seçimlerin İttihatçılar lehine sonuçlanacağı öngörülebilir. Zira seçim sonuçları da zaten bu yönde olmuştur.

SONUÇ

Bağdat vilayetinde 1912'de seçimlerin başlamasıyla birlikte muhalefet safında yer alan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakın gazetelerde yapılan olumlu hava seçimin sonlarına doğru şikâyet minvalinde devam etmiştir. Bağdat'ta şikâyetlerin Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi birleştiği nokta İttihatçıların devlet organlarını da kullanarak seçmenin üzerinde bir baskı oluşturduğudur. Özellikle seçimlerin yapıldığı dönemde Bağdat vilayetinde vali olarak görev yapan Cemal Bey'in tutumu özelinde birçok şikâyet mevcuttur. Ancak seçimlerin propaganda ile yürüdüğünü göz önünde bulundurarak bu şikâyetlere analitik bir şekilde bakmak gerekir. Fakat iyi bir İttihatçı olan Cemal Bey'in seçimlerdeki tutumunun tarafsız olabileceğini söylemek de zordur. Bu bağlamda Cemal Bey'in seçimleri ertelemiş olması, Bağdat'ta bir şaibe yaşanmış olduğunu göstermektedir.

Bağdat vilayetinde seçimlerin Nisan 1912'de tamamlanmasıyla seçimlere iddialı giren Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın hayal kırıklığına uğradığı anlaşılmaktadır. Zira seçimler daha yapılmadan Bağdat'ta İttihatçıların hiç mebus çıkaramayacağını öngören Hürriyet ve İtilaf Fırkası, öngörüsünün aksine, kendisi hiç mebus çıkaramamıştır. Vilayet genelinde Meclis-i Mebusan'a yedi mebus seçilmiştir. Seçilen mebusların hangi fırkaya mensup olduğu kesin olarak saptanamamasına rağmen tahminen dört tanesinin İttihat ve Terakki adayı olarak seçildiği diğer üç adayın ise hangi bir fırkaya mensup olduğu net bir şekilde belirtilememiştir.

Bağdat vilayetinden Meclis-i Mebusan'a seçilen mebusların milliyetlerine bakıldığında şehrin kimliğini yansıttığı görülmektedir. Zira Bağdat kozmopolit bir demografik yapıya sahipti. Seçilen mebusların üçü Arap, ikisi Türk, biri Kürt ve bir tanesi de Musevi'dir. Bu noktada İttihat ve Terakki için yapılan eleştirilere karşı en azından Bağdat vilayeti özelinde adaylarını belirleme noktasında milliyet esasına göre bir ayrımcılığa gitmediğini söylemek mümkündür. Seçimler sırasında İttihatçılar kendi adaylarının kazanması için devlet organlarını araçsallaştırdıklarını söylemek de mümkündür.

Bağdat vilayetinde gerçekleşen mebus seçimlerinde neler yaşandığında ait net verilere ulaşmak çok mümkün olmamıştır. Zira tek parti iktidarı gölgesinde yapılan seçimlerde, iktidar partisi, dönemin koşulları içerisindeki gücü ve devletteki nüfuzunun etkisiyle birçok veriye ulaşmayı olanaksız kılmıştır. Ancak

Türk demokrasi kültürünün yerleşmesi ve muhalefet-iktidar ilişkisinin şekillenmesi noktasında 1912 seçimleri oldukça işlevsel olmuştur. Bağdat vilayeti özelinde, taşrada da çekişmeli bir demokrasi ve seçim atmosferinin mevcut olduğu gözlenmiştir.

Dönem şartları altında daha Türkçü politikalar takip ettiği söylenen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1912 seçimlerinde Bağdat vilayetinde böyle bir tercihinin olmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Zira hem aday gösterilen hem de seçilen mebusların milliyetlerine bakıldığında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Bağdat demografik yapısı paralelinde bir strateji takip ettiği anlaşılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak Bağdat vilayetinde İttihat ve Terakki Cemiyeti adına seçilen dört mebusun ikisi Türk, birisi Musevi ve birisi de Kürt kökenli olmuştur. Bağdat vilayetinden seçilen üç mebusun da Arap kökenli olmasından yola çıkarak Arap seçmenin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne oy vermediğini söylemek mümkündür. Arapların seçimlerde Türk adaylarına ve Vali Cemal Bey'e karşı olumsuz tutumları ileriki yıllarda Cemal Paşa'nın 4. Ordu komutanı olarak Arapların yoğunlukta yaşadığı Suriye coğrafyasında görev yaptığı sırada takip etmiş olduğu Arap politikalarını etkilediği, Araplara karşı katı bir tutum sergilemesine neden olduğu ihtimallerini akla getirmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH-SYS. 83-1/2-42-4.

BOA, DH-SYS. No: 83-1/2-42/5-1.

BOA, DH-MTV. 18/47-2.

BOA, DH-MTV. 18/47-3.

BOA, DH-SYS. 103-2/2-4/4.

BOA, DH-SYS. 103-2/2-4.

TBMM Arşivi

TBMM Arşivi Mebus Mazbatası Fuad Bey.

TBMM Arşivi Mebus Dosyası Fuad Bey.

TBMM Arşivi Mebus Mazbatası Süleyman Beyzade Murat Bey.

TBMM Arşivi Mebus Dosyası Süleyman Beyzade Murat Bey.
TBMM Arşivi Mebus Dosyası Sason Efendi.
TBMM Arşivi Mebus Mazbatası Sason Efendi.
TBMM Arşivi Mebus Mazbatası Nakipzade Seyyid Muhiddin Efendi.
TBMM Arşivi Mebus Dosyası Nakipzade Seyyid Muhiddin Efendi.
TBMM Arşivi Mebus Mazbatası, Babanzade İsmail Hakkı Bey.
TBMM Arşivi Mebus Mazbatası Fuad Defterizade.
TBMM Arşivi Mebus Dosyası Fuad Defterizade.
TBMM Arşivi Mebus Mazbatası Nuri Bey.

Gazeteler

Tanin
Tercüman-ı Hakikat
Hedef
Teminat
Mukavemet
İktiham

Kitap ve Makale

(1324) İntihab-ı Mebusan *Kanunnamesi*, Karabet Matbaası , İstanbul.

Ahmad, F. ve Rustow, D. (1996) “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918”, *Güneydoğu Avrupa araştırmaları Dergisi*, (4-5), 245-281.

Aksoy, V. (2017), “Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında Trabzon’da 1912 Seçimleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 12(23), 163-196.

Artuç, N. (2019), *Cemal Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Cemal Paşa. (2001), *Hâtralarım*, (Haz: Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Çavdar, T. (1987), *Müntehib-i Sani'den Seçmene*, V Yayınları, Ankara.

Çavuşoğlu, H ve Pekkaya, M. (2015), “Siyasi Propaganda Araçlarının Seçmen Tercihine Etkisi: Zonguldak Örneği”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*

İİBF Dergisi, 10(3), 91-115.

Demir, F. (1991), "İzmir Sancağı'nda 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 156-182.

Demir, F. (2007), *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1912*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Eroğlu, C. Babuçoğlu, M. ve Özdi, O. (Editör) (2012) *Osmanlı Vilayet Salnamelerine Bağdat*, ORSAM Kitapları, Ankara.

Girgin, K. (1982) *Politika Sözlüğü*, Hürriyet Yayınları, İstanbul.

Göncü, C.T. (Haz.), (2010) *Belgeler ve Fotoğraflarla Meclis-i Mebûsân (1977-1912)*, TBMM Milli Saraylar Dairesi Başkanlığı, İstanbul.

Gözübüyük Ş ve Killi, S. (1982) *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 496, 2. Baskı, Ankara.

Güneş, İ. (1992), "1912 Seçimleri ve Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylar", *Bellekten*, C. LVI, S. 216, Ankara, 459-482.

Güneş, İ. (1997) *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet*, C. 2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara.

Güneş, İ. (1997) *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet*, C. 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara.

Halaçoğlu Y. (1991) "Bağdat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 433-437.

Halaçoğlu, Y. (1991) "Bağdat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 438-441.

Hanioğlu, Ş. (1993) "Cemal Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 305-307.

Hut, D. (2013) "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entellektüeli Babanzâde İsmail Hakkı (1876-1913)", *Tarihimizde Portreler, Osmanlı Kimliği, Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı*, Ed. Zekeriya Kurşun, Haydar Çoruh, Ortadoğu Araştırmalar Derneği, İstanbul, 101-122.

Hüseyin Cahit, “İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne Yaptı?” Tanin, Nu: 1257, 18 Şubat 1328, M. (3 Mart 1912), 1.

Kansu, A. (2002) *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kansu, A. (2016) *İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadeleri 1908-1913*, Selda Somuncuoğlu(çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.

Karpat, H.K. (2003) *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Baha Tırnakçı (çev.) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Kayalı, H. (2017) “Jön Türkler ve Araplar 1908-1912” Türkan Yöney (çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Kılıç, S. (2011) “1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları”, *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi (OTOM)*, (30), 27-40.

Koçu, R.E. (1995) “Türkiye’de Seçim Tarihi”, *Hayat Tarih Mecmuası*, 2(9), 9-16.

Korkmaz, A. (2010) “Midhat Paşa’nın Bağdat Valiliği”, *Tarih Dergisi*, (49), 113-178.

Olgun, K. (2008) *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Ortaylı, İ. (1987) *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hilal Yayınları.

Özbozdağlı, Ö. (2016) “Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetlerinde 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Bilimsel Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 383-315.

Özdemir, H. (2016) *Demokrasi Tarihimizde İttihat ve Terakki Yılları, Babanzâde İsmail Hakkı Bey’in Penceresinden*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Şavaşkan, Ö. (1993) “1908 Seçimleri”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Toprak, S, V. “İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu”, *Sosyoloji Dergisi*, 3 (26), 171-192.

Toprak, Z. (1985) “Meşrutiyet’te Seçimler ve Seçim Mevzuatı”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul. 973-176.

Tunaya T.Z. (1985) “1876 Kanun-ı Esasi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 27-39.

Tunaya T.Z. (1988) *Türkiye’de Siyasi Partiler*, C. 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Uçarol, R. (2013) *Siyasi Tarih*, 9. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.

Elektronik Kaynaklar

<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi (E.T) 27.12.2020.

